

כתובת "שבת" בתמרת

גילוייה של הכתובת בתמרת ובה המלה העברית "שבת" באופן ברור, למרות שלא נזכרת המלה "תחום", מעלה את הנושא לדיון מחודש. לדעתי, למרות שבשלב הזה מצויה בידינו רק כתובת עברית אחת, יש בכך כדי לחזק את הזיהוי של כתובות אושה ככתובות שבת | **מרדכי אביעם**

למעלה: הכתובת "שבת" שנמצאה בתמרת

נתן בן יהודה הוא תושב הישוב שמשיית שבגליל התחתון, ונכדיו מתגוררים בסמוך, בישוב תמרת. וכך הוא מוצא את עצמו מבלה מדי יום ראשון בשמחה רבה אחר צהריים עם הנכדים ועם הכלב גילי-דן. עם הכלב, ולפעמים עם הנכדים, הוא יוצא מהבית, פוסע 50 פסיעות והנה הוא בטבע, בחורש ים תיכוני יפה בשולי הישוב, בגן לאומי מוכרז אך לגמרי לא מוכר, הגן הלאומי תל שימרון. התל עצמו נמצא ממערב ליישוב, והוא אזור טיולים יפה ואהוב על תושבי הסביבה, בעיקר בעונת הפריחה. למרבה הצער הוא אהוב גם על נהגי טרקטורונים וג'יפים, המדגימים את יכולותיהם בטיפוס מחריש אוזניים, מעלה אבק ומתחפר בקרע. מדרונות התל חרוצים סימני צמיגים מכוערים. התל החל את קיומו כעיר בתקופה הכנענית, ונזכר במקרא (יהושע י"ט 15) חפירות מצומצמות שנערכו בו גילו שכבות מהתקופה הכנענית והתקופה הישראלית וכן חלק ממבנה השער. בתקופת הבית השני

היה שם ישוב יהודי שנזכר בהקשר לרבי יהודה הנשיא (תלמוד ירושלמי, יבמות פי"ב י"ג רע"א) שמו, המשמר את השם המקראי, היה סימונייה. בעבר זוהה בו מבנה בעל עמודים, שיתכן שהיה בית הכנסת של הישוב. ממזרח לתמרת, בתוך יער אורנים של הקרן הקיימת לישראל, מצויים שרידיו של הישוב הערבי מעלול, שהיה קיים עד מלחמת השחרור. השם הערבי משמר את שמו הקדום של הישוב היהודי מהלול, הנזכר במקורותינו (תלמוד ירושלמי, מגילה ע' ע"א). כיום נמצא חלק ניכר מהישוב הקדום בתחומו של מחנה צבאי, והתגלו בו חרסים מימי הבית השני, מתקופת המשנה ומתקופת התלמוד, פריטי אבן המעידים על קיומו האפשרי של בית כנסת, וחלקים של בתי בד המעידים על חלק מכלכלת הכפר. בסמוך נמצא גם עין תמרת, שהיה המעיין שחלק מאספקת המים של הכפר התבססה עליו. עדיין ניתן לראות שם, בשביל העיר-לה למחנה תנועות הנוער, את אמת המים של תחנת הקמח מהתקופה העותמנית.

באחד מטיוליו של בן יהודה, שהוא חובב ארכאולוגיה והיסטוריה, נמשכו עיניו לחריטות משונות על אחד הסלעים בשולי השביל. הסתכל בחריטות אך לא זיהה בהן דבר מיוחד, עד לאותו יום בתחילת יוני, ב-16:30 בערך, אז נטו קרני השמש בזווית כזו שהכ"תובת פשוט קפצה אל מול עיניו. הוא זיהה על הסלע חריטה של שלוש אותיות עבריות: ש' כ' ח'. מי שכח? מה שכח? מי משקיע מאמץ כזה בחריטה על סלע?

הוא הביא לשם את השכן עפר הופמן, חובב ידיעת הארץ אף הוא, וגם בעיניו זה נראה מעניין. הוא קרא לאחיו יורם, מורה דרך ותיק בעל ידע נרחב ובעלי הב"לוג המוכר היטב ברחבי העולם "Bible Walks", על ידיעת הארץ, ארכאולוגיה וטוילים.

יורם העלה את האפשרות שהכתוב הוא לא "שכח", אלא שהאותיות הן ש' ב' ת', ושהכתובת הקשורה לתחום השבת של ישוב יהודי. הוא העלה את הרעיון לאתר האינטרנט שלו, ובהתייעצות משפחתית עם האח רוני, שגם הוא חובב ארכאולוגיה ותיק, הוחלט לפנות אלי, כמי שעוסק שנים רבות בחקר הישוב הקדום בגליל.

הגעתי לתמרת אחר צהריים אחד, ופגשתי שם את בן יהודה. 30 מטר מהכביש, במקום שמטיילים בו עשרות מתושבי הישוב, אכן כמעט לא ניתן להבחין בכתובת אם לא נופל עליה אור בזווית מסוימת. מעט עפר דק שנזרר על האותיות החרוטות היטב בסלע, מדגיש את הכתובת. אין לי ספק, "שבת". ה"ש" ברורה לחלוטין.

ש' משולשת כמו בכתובות עתיקות אחרות, למשל על ארונות הקבורה בבית שערים ובציפורי השכנות. ה"ב' וה"ת' שתייהן דומות גם הן לכתובות הקדומות מן הגליל וממקומות אחרים, ועל סמך השוואות אלה ניתן לתאר-רך את הכתובת לתקופה הרומית המאוחרת או לתקופה הביזנטית, המאות השלישית עד הששית לספירה. הצמידה (פטינה) באותיות זהה לצמידה שעל הסלעים שמסביב, ועל כן ברור שאין מדובר בכתובת שנחרטה באחרונה, מה עוד שאיזה עניין יש למישהו לחרוט את המלה "שבת" על סלע, במקום שאיש לא רואה אותו? כתובות חרוטות על סלעים בשדה הפתוח נדירות בארץ. כתובות על אבנים ששימשו כגבולות חלקות בין כפרים או כמצבות קבורה, יש רבות. קבוצה ראשונה וחשובה של כתובות כאלה נחקרה סביב תל גזר החל בסוף המאה ה-19 על ידי קלרמן-גאנו. בכתובות אלה, שתשע מהן תועדו, כתוב בדרך כלל "תחום גזר" בעברית ו"של אלקיוס" ביוונית. אחת ההצעות הראשונות נות במחקר היתה כי מדובר בתחום השבת של הישוב היהודי. הכתובות מקיפות את התל במרחק של קילור-

מטר וחצי ממנו.

הישוב היהודי בגזר בתקופת הבית השני החל עם כיבושה של העיר על ידי שמעון החשמונאי, והמור של שלה היה מי שלימים יהיה המלך יוחנן הורקנוס הראשון. במאמר האחרון שפרסם פרופ' רוני רייך על אודות כתובות אלה, הוא מציע כי אין אלה כתובות של תחום שבת אלא כתובות שמטרתן היתה להבדיל בין התחום החקלאי היהודי החדש של העיר לבין התחום הנוכרי, כחלק מהתפחותן של הלכות ומצוות "התלויות בקרקע". בכל מקרה, יש כאן תופעה ראשונה של כתובות יהודיות החקוקות על גבי סלעים בשדה ומציינות תחום.

קבוצה שנייה התגלתה סביב הכפר אושה. ישוב יהודי זה מוכר היטב, באשר בו התחדשה הסנהדרין בגליל לאחר חורבן הישוב היהודי ביהודה כתוצאה ממרד בן כוסבה, הידוע בשמו העממי בר כוכבא. חוקרים מזכירים שתי כתובות ואולי אף יותר, אבל רק אחת שרדה בשטח. כתובות אלה כתובות רק ביוונית, ובשתיים מהן מופיעות האותיות היווניות CAB, שיכולות בהחלט

למעלה: הכתובת תחום גזר בתל גזר

קוראים את הארץ

המגזין הגיאוגרפי היחיד המוקדש לארץ ישראל. מסלולים והצעות טיולים, מידע על אירועים ואתרים חדשים, מחקרים מרתקים בארכיאולוגיה, טבע ושמירת סביבה וגילויים מתחום העבר העשיר של הארץ שלנו.

* בכל גיליון מסלולים למיטיבי לכת וטיולים לפינות היפות של הארץ, מפות חדשניות, המלצות ורעיונות לחופשה ובילוי

ארץ וטבע

להצטרפות טלפנו עכשיו: **03-6912211** www.erezt.com
מגזין ארץ הצבי בע"מ, רח' מעבר יבוק 5, תל אביב 67440 | טלפון: 03-6912211 | פקס: 03-6091890

שהו בשטח. לכן, כאשר התגלו כתובות אושה, הכתובות ביוונית ובקיצור, היה ספק בקרב חלק מהחוקרים שאכן מדובר בכתובות המסמנות את תחום השבת. חוקר פרנסיסקני אחד גם כתב מאמר שהוא מזהה בו את הכתובת באושה עם כתובת של מנזר.

גילויה של הכתובת בתמרת ובה המלה העברית "שבת" באופן ברור, למרות שלא נזכרת המלה "תחום", מעלה את הנושא לדיון מחודש. לדעתי, למרות שבשלב זה מצויה בידינו רק כתובת עברית אחת, יש בכך כדי לחזק את הזיהוי של כתובות אושה ככתובות שבת. יהודי הגליל דיברו וכתבו בשלש שפות: עברית, ארמית ויוונית. מסקירת הכתובות שהתגלו ברחבי הגליל עולה כי השימוש בעברית ובארמית רב יותר באזור הכפרי הפנימי של הגליל, ואילו השימוש ביוונית נעשה בערים הגדולות טבריה וציפורי וגם בשוליים, במקומות שהקירבה לערים הנוכריות חייבו בכך את היהודים.

יש דמיון במרכיב נוסף בשלוש קבוצות אלה. מכיוון שמדובר בכתובת על גבי אבן בשדה, המטרה היתה שתיראה בבירור, ועל כן האותיות גדולות. בתמרת ובאושה גובהן 20 ס"מ, אורך הכתובת בתמרת הוא 60 ס"מ (לשלוש אותיות בלבד), אורך הכתובת באושה מטר אחד, וכך גם בכתובות גזר. בשונה מכתובות על משקופי קברים ועל ארונות קבורה, שגם הם מאבן, כאן הכתובת גדולה הרבה יותר, עשויה באזמל עבה, וסביר להניח שהאותיות היו צבועות ובלטו היטב בשטח.

הכתובת בתמרת שייכת בלא ספק לאחד משני הישובים הנזכרים לעיל. המרחק של הכתובת מתל שימרון וממהלול הוא קילומטר וחצי, ממש כמרחק של הכתובת באושה מהישוב העתיק, ובדומה למרחק של כתובות תל גזר מהתל, שם מגיעים המרחקים עד שני ק"מ.

אנו תקווה כי במהלך הסקירה שנערוך בקרוב סביב תמרת, יעלה בידינו לגלות כתובות נוספות. יש לזכור כי הישוב החדש מכסה שטח גדול שהיו יכולות להיות בו כתובות נוספות שנעלמו; שהיכולת לזהות כתובות כאלה בשטח נמוכה מאד; שצריך לבדוק בשבע עיניים ובשעות אור מתאימות; ושחלק גדול מהשטח שאיננו בתחום הישוב מכוסה בצמחייה, ועל כן הסיכויים אינם גדולים.

ברור שגילויה של עוד כתובת יהיה הוכחה מוצקה, אך גם בכתובת זו שהתגלתה במקרה, יש תרומה חשובה בה להכרת הישוב היהודי בגליל בעת העתיקה, בתקופת המשנה ובתקופת התלמוד, והיא מחברת בין הישוב החדש שצמח בתמרת לשני הישובים היהודיים העתיקים שהיו שם, ודעכו במהלך הדורות. ■

מרכז מילר לחקר יהדות זמננו, אוניברסיטת מיאמי

למעלה: כתובות תחום מאושה

להיות קיצור המלה שבת בצורתה היוונית. המרחק ממרכז הישוב הקדום אושה, שעד מלחמת השחרור ישב עליו הכפר הערבי הושא, ששימר את שמו, ועד לסלע, הוא קילומטר וחצי.

חוקר הארץ ברסלבי סיפר כי הערבים קראו לאבן הזו "בלאטת אל שבת", אך אי אפשר לדעת כמובן אם זה בגלל שהסיפור התגלגל באזור במרוצת הדורות או שמא הם שמעו זאת מחוקרים או ממטיילים.

כתובת זו על הסלע קשורה גם לסיפור התלמודי על אודות סמיכת החכמים שערך רבי יהודה בן בבא, המופיע במקורותינו: "שפעם אחת גזרה מלכות הרש"ע שמד על ישראל, שכל הסומך - יהרג, וכל הנסמך - יהרג, ועיר ססומכין בה - תיחרב, ותחומין ססומכין בהן - יעקרו. מה עשה יהודה בן בבא? הלך וישב לו בין שני הרים גדולים, ובין שתי עיירות גדולות, ובין שני תחומי שבת, בין אושא לשפרעם. וסמך שם חמ"שה זקנים, ואלה הן: רבי מאיר ורבי יהודה ורבי שמעון ורבי יוסי ורבי אלעזר בן שמוע.

"רב אויא מוסיף: אף רבי נחמיה. כיוון שהכירו אויביהם בהן, אמר להן: 'בני, רוצו!'. אמרו לו: 'רבי, מה תהא עליך?'. אמר להן: 'הריני מוטל לפנייהם כאבן שאין לה הופכים'. אמרו: לא זזו משם עד שנעצו בו שלוש מאות לונביאות של ברזל, ועשאוהו ככברה." (סנהדרין, דף י"ד עמוד א').

בפסקה זו מובהר היטב כי הישובים היהודיים היו מוקפים בתחומי שבת, דבר העולה גם מההגדרות ההלכתיות של תחום השבת, שיהודי יכול להלך בו בחופשיות במהלך יום השבת. אך אין אפילו מקור אחד שמדבר על כך שתחום השבת מסומן באופן כל-